Elementa linguae daco romanae sive valachicae (1780) şi gramaticile ulterioare

Andreea DRIŞCU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ din Iaşi, Şcoala Doctorală de Studii Filologice
”Alexandru Ioan Cuza” University of Iassy, Doctoral School of Philological Studies
Bulevardul Carol I, nr. 11, Iaşi, România,
tel. +40 (232) 201000, e-mail: *contact@uaic.ro*
Personal e-mail: *andreea.driscu@yaboo.com*

Elementa linguae daco romanae sive valachicae (1780) and the further grammar books

Elementa linguae daco romanae sive valachicae (1780) and the further grammar books. The paper aims to reveal a comparison between two grammar books from the eighteenth century (*Elementa linguae daco romanae sive valachicae* written by Samuil Micu and Gh. Şincai and *Romanian Grammar* (1797) of Radu Tempea). The analysis is based on some aspects concerning the importance of the two papers for that epoch, their structures, the terminology used and even examples that are common for both of them. It has started from the fact that *Romanian Grammar* of Tempea and other similar speciality papers have been influenced by *Elementa*. Thus, the comparison has in view the significance of these ancient grammar books for the Romanian development in literary history.

Keywords: grammar books, terminology, literary history, the eighteenth century, morphology, syntax, orthography, etymologism, loan translation.

Este îndeobşte cunoscut faptul că *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), scrisă de Samuil Micu şi de Gh. Şincai pune bazele perioadei moderne din istoria limbii române literare. Indiferent de factorii care au determinat numeroase periodizări în istoria noastră literară, cercetătorii recunosc în unanimitate valoarea lucrării în discuţie, precum şi importanţa ei pentru constituirea limbii române literare. Rolul gramaticii lui Micu-Şincai este susţinut de cei mai mulţi lingvişti, aceasta fiind considerată „prima gramatică adevărată a limbii noastre.[1] În articolul menţionat, prima lucrare de gramatică analizată de către Iorgu Iordan este cea a lui Micu-Şincai, cele anterioare având o valoare mult prea modestă:

> „Dacă trecem cu vederea, ca fiind simple imitaţii ale unor modele slavone şi greceşti, două gramatici, cele mai vechi, rămase până astăzi în manuscris, alcătuite una la 1757, de către Dimitrie Eustatie Braşoveanul, cealaltă ceva mai târziu, de către arhimandritul Macarie, urmează să socotim drept prima gramatică adevărată a limbii noastre pe aceea a lui Samuil Micu, apărută la Viena în 1780.” [2]

Pentru scrierea gramaticii lor, Samuil Micu şi Gh. Şincai au ales limba latină din mai multe motive: mai întâi pentru că era forma cea mai sigură de evidenţiere a originii latine a limbii noastre, apoi pentru că latina era limbă ştiinţifică internaţională, ceea ce permitea cercetătorilor străini să cunoască limba română. Un alt motiv era reprezentat de faptul că structura morfologică şi sintactică a limbii latine fusese deja studiată, iar terminologia gramaticală în limba latină era deja creată. De aceea, Micu şi Şincai nu au întâmpinat aceleaşi probleme pe care le-, folosirea limbii latine impunea scrierea cu grafeme latineşti, acesta fiind o altă formă de demonstrare a apropierii între limba română şi cea latină. Scrierea cu caractere latineşti, precum şi folosirea de termeni de origine latină (spre deosebire de lucrările anterioare când nomenclatura slavonă făcea de multe ori greoaie înţelegerea textului) sunt semne clare de modernitate.

Ceea ce se reproşează gramaticii lui Micu-Şincai este faptul că autorii au preluat alfabetul limbii latine, ignorând că în limba română existau unele sunete care nu aveau corespondent grafic latinesc. De aceea, soluţia adoptată nu a fost aceea de creare de grafeme

care să noteze modul de pronunţare românesc, ci forţarea corpului fonetic al cuvintelor româneşti după grafemele latine. Rezultatul s-a concretizat în ceea ce a fost numit sistem etimologic de notare a sunetelor româneşti. Mircea Zdrenghea, editorul gramaticii lui Micu şi Şincai[3] arată faptul că, deşi propun un sistem de scriere etimologizant, cei doi gramaticieni fac distincţie între sunet şi literă:

„Autorii şi-au dat seama că s-ar putea ca unii dintre cei care vor folosi gramatica să citească cuvintele aşa cum sunt scrise (greşeală care se mai face şi astăzi, uneori), şi de aceea ei, după ce scriu cuvintele potrivit regulilor fixate, indică prin *citeşte*, cum trebuie pronunţate. Am ţinut să subliniem aceasta, căci astfel se vede clar că ei numai în scris apropiau cuvintele româneşti de origine latină de cele latineşti, dar că doreau ca ele să fie pronunţate potrivit uzului." [4]

Totuşi *Gramatica* lui Samuil Micu are meritul de a fi propus primele reguli fonetice din limba română, atrăgând, totodată, atenţia străinilor asupra poporului nostru.[5] Importanţa *Elementelor* lui Micu este surprinsă şi de către Iorgu Iordan:

„Cu toate lipsurile ei, gramatica lui Micu trebuie socotită ca o realizare vrednică de atenţie, şi nu numai pentru vremea în care a apărut. Pe lângă faptul că este prima gramatică tipărită a limbii noastre, ea are meritul de a fi servit multor străini, cunoscători ai limbii latine să înveţe româneşte şi mai ales să-şi dea seama de originea latină a limbii noastre."[6]

În plus, ea a deschis calea spre elaborarea altor lucrări de acest tip. O lucrare de o asemenea importanţă ştiinţifică nu putea să nu aibă urmări majore asupra scrierilor ulterioare. De aceea, gramatici precum *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduielelor gramaticii româneşti* (1787) a lui Ienăchiţă Văcărescu, *Gramatica românească* (1797) a lui Radu Tempea, *Temeiurile gramaticii româneşti* (c. 1815-1820) şi *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor* (1822) a lui Constantin Diaconovici-Loga indică, prin structură, dar mai ales prin terminologie, influenţa *Elementei*. În rândul acestora, se impune *Gramatica românească* a lui Radu Tempea care împrumută o parte din aparatul teoretic, din terminologie şi chiar din exemple din lucrarea lui Micu şi a lui Şincai.

Îmi propun în acest articol să realizez o comparaţie între *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (pe care am consultatn ediţia realizată de Mircea Zdrenghea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, în care se găseşte ediţia din 1780 publicată la Viena, precum şi cea revizuită de Gh. Şincai şi publicată în 1805 la Buda) şi *Gramatica românească* a lui Radu Tempea (Sibiu, 1797), pe baza aspectelor legate de structura lucrărilor, de distincţiile teoretice, de terminologie şi de importanţa pentru epoca în care au fost scrise.

Cele două lucrări au fost redactate în secolul al XVIII-lea, aşadar în plină epocă iluministă. Mobilul redactării acestora, aşa cum reiese din prefeţele gramaticilor, l-a constituit demonstrarea originii nobile a limbii române (sau a limbii daco-romane, aşa cum o numeşte Micu), act imperativ în contextul folosirii în ţările române a unei limbi şi a unei grafii străine de specificul celei naţionale. Asemănătoare ca intenţie şi conţinut, aceste scrieri diferă sub aspectul formei sau al grafiei, întrucât *Elementelele* lui Micu şi Şincai au fost redactate în limba şi grafia latină, în timp ce *Gramatica* lui Tempea a rămas tributară vechii grafii chirilice.

Capitolele introductive în care, fie se aduce un cuvânt de mulţumire celui care a susţinut scrierea gramaticii, fie se justifică necesitatea redactării unei lucrări normative, subliniază importanţa ştiinţei sau a măiestriei gramaticeşti (Tempea) şi evidenţiază barbaria sau decăderea limbii, precum şi nevoia de restabilire a ei în rândul celorlalte limbi romanice. De altfel, în 1805 Gh. Şincai sintetiza foarte clar crezul latinist: „În *Gramatica* noastră *daco-romană* ne-am străduit a demonstra în tot felul formarea limbii române din latină şi, totodată, pe cei ce cunosc bine latina să-i învăţăm româna printr-o metodă mult mai uşoară şi pe o cale mai scurtă."[7] Cu un deceniu mai devreme, Radu Tempea sublinia dificultatea apropierii limbii române de latină, după o perioadă îndelungată de slavonism cultural:

„Cu greu este şi va fi drept aceea a aduce limba aceasta în curăţenia şi orighinálul ei, ádecă în limba veche romanească sau rîmlenească, căci de ar aduce-o cineva în curăţenie ar fi tocma latinească şi italienească, şi cel ce ar învăţa românește aşa limpede, care nu este român, cărţile bisericeşti nu le-ar putea înţelége, nici vorba obştească de acum obicinuită. Românul neînvăţat încă socotesc că ar zice că-i schimoseşti limba părinteasc㔄. *[VI/ 6]*

În afară de evidenţierea originii limbii române şi de apropierea ei de limba latină, ceea ce mai aseamănă lucrarea lui Tempea de *Elementele* lui Micu/ Şincai este şi structura lucrării, gramatica de la 1780 având în plus două părţi (*Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latineşti* şi *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*).

În ceea ce priveşte ortografia, deosebirea dintre cele două gramatici este faptul că *Elementa*, fiind scrisă în latină, cu intenţia clară de a demonstra latinitatea limbii române, descrie literele latine, slujindu-se rareori de cele chirilice doar pentru a susţine descrierea şi analiza celor dintâi. *Gramatica* lui Tempea le menţionează, doar, pe cele latineşti, analiza propriu-zisă şi întregul aparat teoretic şi terminologic al lucrării sprijinindu-se pe cele chirilice. Acest aspect face ca *Elementele* lui Micu/ Şincai să constituie cu adevărat lucrarea care pune bazele limbii române literare moderne, reprezentând un efort însemnat al cărturarilor ardeleni de a scoate limba română de sub influenţa celei slavone şi de restabilire a statutului său.

În plus, este evident şi faptul că gramatica din 1780 a fost concepută cu o destinaţie mai largă, ca o scriere-program a Şcolii Ardelene cu care reprezentanţii săi plănuiau înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latinesc, spre deosebire de *Gramatica* lui Radu Tempea care a fost scrisă în scopuri didactice şi care a circulat pe o arie restrânsă. De aceea, o lucrare care avea să folosească predării limbii în şcolile din Sibiu şi Braşov, redactată în grafia epocii, nu ar fi putut avea acelaşi impact pe care l-a avut lucrarea corifeilor ardeleni cu aproape două decenii mai devreme.

De asemenea, Micu şi Şincai încearcă să apropie, prin scriere, forma cuvintelor româneşti de cea a etimoanelor, însă indică prin *Cítește* modul de pronunţare specific românesc. În felul acesta, ortografia pe care o propun este una etimologică, care se va păstra şi în secolul următor şi va fi acceptată şi de Academie. Cuvinte precum *pane* (< *panis*), *válle* (< *vallis*), *cauall* (< *caballus*), *muliere* (< *mulier*), *filiu* (< *filius*), *quand* (< *quando*), *scientia* (< *scientia*) sunt numai câteva exemple care indică etimologismul exagerat al latiniştilor. Spre deosebire de scrierea lui Micu/ Şincai, *Gramatica* lui Tempea evidenţiază un etimologism temperat (fapt recunoscut de toate studiile care au analizat lucrarea preotului sibian), dat fiind faptul că grafia şi grafemele cu care şi despre care a scris Tempea au fost cele chirilice. Analiza capitolului destinat ortografiei din gramatica de la 1797 indică puţine date care evidenţiază etimologismul. Un exemplu îl constituie îndemnul pe care autorul îl adresează şi multitudinea de situaţii în care adjective şi substantive provenite din latină, cu terminaţia *–tor* sunt scrise cu *–u* etimologic, după *r+i*: *făcătoriul [193/106r], răvnitoriu [VIII/ 7r], cetitoriule [II/ 4v], următoriul [VI/ 6r], ajutoriul [3/ 12r]; coniuncţia [159/ 89r]*. Analiza întregii lucrări, însă arată faptul că şi Tempea încerca să evidenţieze apropierea limbii române de originea ei. Încă din *Cuvîntare înainte*, autorul îşi exprimă tendinţa etimologizantă:

> „Nici să te miri, iubite cetitoriule, căci am schimbat sau scurtat unile cuvinte care pînă acum într-alt chip s-au răspuns, căci în orighinálul limbii noastre mai întîi aşa s-au răspuns, trăgîndu-să de la latin; în l[atină], d[e] pildă, *sore* (latin[escul] *sol*) în loc de «soare», *omeni* (latin[escul] *homines*), nu *oameni*, *duo* (latin[escul] *duo*), nu *doao* şi alt[ele]." *[VIII/ 7r]*

Deşi ideea de apropiere a formei cuvintelor româneşti de cea latinească este reluată de mai multe ori pe parcurcul scrierii, cuvinte precum *soare* şi *oameni* au fost transcrise în această formă şi nu *sore*, respectiv *omeni*, aşa cum indică Tempea, întrucât am privilegiat modul în care am presupus că se pronunţau astfel de cuvinte. Opţiunea de transcriere a fost întărită şi de faptul că uneori Tempea însuşi scrie *oameni* şi *soare*. Ideea este reluată în cadrul lucrării:

> „Este obicinuinţă de să zice în loc de *dormit durmit*, în loc de *dorme doarme*, dar nu este bine, fiindcă să trage de la cuvîntul latinesc *dormit* ([lat.] *dormit*) *dorme* şi nu să zice *doarmit* ([lat.] *doarmit*) nici *durmivit* ([lat.] *durmivit*) *durmit*, ci *dormivit* ([lat.] *dormivit*) *dormit*." *[139/ 79r]*

În această situaţie, însă intuiţia lui Tempea este una corectă, forma „dormit" fiind păstrată în limba română literară.

Şi în ceea ce priveşte morfologia, între *Elementa* şi *Gramatica* lui Tempea sunt atât asemănări, cât şi deosebiri. Ambele lucrări recunosc existenţa a nouă părţi de vorbire. Ceea ce este comun celor două este încadrarea substantivului şi a adjectivului în grupul numelui, încadrare pe care toate gramaticile vechi o fac şi care îşi are originea în gramatica limbii latine. În afara numelui, cele două lucrări analizează şi pronumele, verbul, adverbul, prepoziţia, conjuncţia şi interjecţia. *Elementa* tratează în plus numeralul (*numere*), în timp ce *Gramatica* lui Tempea consideră participiul ca parte de vorbire distinctă şi analizează numeralul (*numeri*) în clasa pronumelor, fără să îl considere parte de vorbire separată.

În categoria etimologiei sau a morfologiei, asemănarea dintre *Elementele* lui Micu/Şincai şi *Gramatica românească* a lui Radu Tempea este evidentă din multe puncte de vedere. Mai întâi, trebuie menţionat faptul că ambele lucrări declină articolul în funcţie de şase cazuri, potrivit gramaticii limbii latine. Tempea recunoaşte faptul că ablativul este inexistent în declinarea cuvintelor româneşti, însă pentru a apropia mai mult morfologia românească de cea latină (asemenea predecesorilor săi), el notează la toate părţile de vorbire care admit categoria cazului şi pe cel ablativ: „Căderi (*cásus*) la români sînt numai patru şi acêlea numai în artículi şi în pronúme au loc, căci numele totdeauna nemişcat rămîne, însă fiindcă în muma limbii noastre latinească sînt şase căderi şi noi aicea punem şase." *[7/ 14r]* De asemenea, cei doi autori atrag atenţia asupra faptului că articolul este cel care se declină, forma substantivului fiind invariabilă. Ideea justifică şi alegerea de către Tempea a calculului semantic *nume starnic* pentru denumirea substantivului. Semnificativ este şi faptul că în privinţa terminologiei, *Gramatica* lui Radu Tempea foloseşte atât termenii vechi obţinuţi prin calchiere, cât şi neologisme a căror formă este fie adaptată, fie preluată ca atare din latină. *Elementele*, însă redau realităţile gramaticale numai prin termeni neologici, în bună măsură, de origine latină. Simpla alăturare a celor două gramatici arată faptul că Radu Tempea preia terminologia neologică în mare parte din gramatica din 1780. Astfel, termeni precum *definítus [8/ 14v]* , *indefinítus [8/ 14v]*, *declináţio [9/ 15r]* arată înrudirea dintre cele două.

Nu numai terminologia este comună celor două, ci şi însuşi modul de structurare a aparatului teoretic. Încă din primele pagini, se poate observa acest aspect:

„*L'* se pune la sfîrşitul numelor masculine care se termină cu *ă* sau *u*."
(*Elementa*, ediţia din 1980, p. 23)

„Artículul hotărîtori bărbătesc *-l* să pune înaintea numelor bărbăteşti care să sfîrşesc în *-ă* sau *-u*, ádecă *tată tatăl*, *grîu grîul*, *obraz obrazul*."
(*Gramatica* lui Tempea *[12/ 16v]*)

Analiza comparativă a *Elementelor* lui Micu/ Şincai cu *Gramatica românească* a lui Radu Tempea scoate la iveală un aspect determinat mai ales de faptul că ultima dintre ele a fost scrisă cu rosturi didactice. Este vorba despre faptul că Tempea defineşte fiecare metatermen nou introdus, pe care apoi îl clasifică şi îl exemplifică, pe când autorii gramaticii din 1780 nu definesc termenii, introducându-i direct prin exemple. Din acest punct de vedere, se poate afirma faptul că Tempea este mult mai ordonat şi mai sistematic în expunere. În plus, în lucrarea din 1780 nu se operează prea multe distincţii terminologice. De pildă, clasificarea substantivelor este absentă în gramatica lui Micu. Ea există, însă şi este dezvoltată în lucrarea lui Tempea. Cu toate acestea, distincţiile respective suferă de un fenomen larg răspândit în gramaticile vechi şi anume realizarea de clasificări în absenţa criteriilor de clasificare. Mai mult decât atât, ele se pot deduce şi se poate observa faptul că organizarea materialului teoretic suferă de un amestec de astfel de criterii. Spre exemplu, în această situaţie, Radu Tempea introduce în aceeaşi categorie, a *numirilo*r pe care substantivele le pot avea, tipuri determinate de criteriul gradului de individualizare a unui substantiv (distincţia *nómen próprium/ nómen apelatívum*), de criteriul genului (*nómina colectíva* sau *nume cuprinzătoriu*), de criteriul semantic (numele neamului, al ţării şi al moşiei) şi cel lexical (*nume micşorătoriu* sau *diminutívum*).

De asemenea, se poate observa că Radu Tempea a preluat şi unele exemple de cuvinte, propoziţii şi moduri de declinare din *Elementa*: *lînă-a [13/ 17r]*, *floare-a [13/ 17r]*, *Nişte muieri pling. [10/ 15v]* sunt identice cu exemple pe care le oferă Micu/ Şincai (ediţia din 1980, p. 23). De asemenea, Tempea preia din lucrarea care l-a precedat şi unele moduri de declinare a cuvintelor. Exemplele de acest fel sunt numeroase:

„*La singular*	*La plural*
N. bun-ul om, *bonus homo*	N. buni-i oameni
G. a bun-ului om	G. a buni-lor oameni
D. bun-ului om	D. buni-lor oameni
Ac. pe bun-ul om	Ac. pe buni-i oameni
V. bune om!	V. buni oameni!
Ab. de la bun-ul om	Ab. de la buni-i oameni

(*Elementa*, ediţia din 1980, p. 26-27)

„Singuratec	Multoratec
Căd [erea] 1. bunul-om	Căd [erea] 1. bunii-oameni
2. a bunului-om	2. a bunilor-oameni
3. bunului-om	3. bunilor-oameni
4. pre bunul-om	4. pre bunii-oameni
5. o, bunule sau o, bune oame	5. o, buni-oameni
6. de la bunul-om	6. de la bunii-oameni

(*Gramatica* lui Radu Tempea, *[26/ 23v]*)

Însuşi modul în care Tempea şi Micu subliniază dificultatea formulării unei reguli asupra modului de formare a numelor feminine de la cele masculine este asemănător:

„Nu este aşa de uşor a da o regulă sigură şi precisă asupra formării numelor feminine de la masculine, de aceea nici nu o făgăduim, totuşi întrucît se poate o cuprindem în cele ce urmează."
(*Elementa*, ediţia din 1980, p. 23)

„Acest feliu de închipuire a face este foarte cu anevoie, însă tot din cît ne-au fost putinţa am ales reguli de căpetenie, lăsîndu-le mai bunei îndireptări autoriului viitoriu."
(*Gramatica* lui Radu Tempea, *[61/ 41r]*)

Deşi sunt numeroase situaţii în care este evidentă influenţa gramaticii din 1780 asupra celei din 1797, există şi cazuri în care Radu Tempea se dovedeşte a fi mai prudent în folosirea terminologiei de specialitate. De pildă, în capitolul *Despre mărirea şi restrîngerea sensului numelor*, autorii *Elementei*, deşi descriu specificul diminutivelor şi al augmentativelor, le numesc restrângeri, respectiv extinderi de sens. Cu alte cuvinte, este vorba despre o eroare de desemnare, întrucât extinderea/ restrângerea semantică sunt fenomene care nu se suprapun peste distincţia augmentativ/ diminutiv. Radu Tempea, însă este mai prudent sub aspectul folosirii terminologiei, preferând sintagma *De creşterea (nómina augmentatíva) sau scăderea (nómina diminutíva) numelor* care, deşi este formulată într-un stil mult mai greoi, este mai potrivită. Asemănări se întânlesc şi în clasa pronumelor. Cea mai importantă dintre ele este clasificarea pronumelui în şase tipuri (*personále*, *posesíve*, *demonstratíve*, *interogatíve*, *relatíve* şi *impróprii*). În categoria pronumelui personal, cele două gramatici includ şi *pronumele reţipróc* sau reflexiv.

Cât priveşte numeralul, acesta dobândeşte statutul de parte de vorbire distinctă numai în *Elementa*, în gramatica din 1797 fiind subsumat pronumelui. Interesant este faptul că deşi Radu Tempea include numeralul în clasa pronumelui, el identifică mai multe tipuri de numerale: pe lângă cel cardinal şi ordinal (care sunt analizate şi în *Elementa*), gramaticianul tratează şi pe cele *numărătoare* (adverbiale), *înmulţitoare* (multiplicative) şi *potrivitoare*. Analiza exemplelor pe care le oferă Tempea pentru fiecare astfel de numeral dezvăluie faptul că distincţiile sunt greşite, iar exemplele sunt, de asemenea greşit atribuite:

„Numerii sînt de trei fêliuri:
(a). Temeinice (*cardinália*): *unu una*, *duoi duo*, *trei* şi cêlelalte.
(b). Rînduitoare (*ordinária*): *al întîiulea*, *al doilea*, *a treilea* şi cêlelalte.
(c). Numărătoare (*numărália*): *o dată*, *de duo ori*, *de trei ori* şi cêlelalte.
(d). Înmulţitoare (*multiplicatíva*) care înmulţesc feliul: *de un feliu*, *de duo feliuri*, *de trei feliuri* şi cêlelalte.
(e). Potrivitoare (*proporţionália*) *numai unu*, *îndoit*, *întreit* şi cêlelalte." *[86/ 53v]*

Citatul este reprezentativ pentru ilustrarea erorilor de conţinut şi de terminologie. Mai întâi, Tempea analizează cinci tipuri de numerale, şi nu trei aşa cum notează iniţial. Apoi distinge două tipuri (*numărătoare* şi *înmulţitoare*) cu acelaşi fel de exemple. În acest caz, este vorba despre numeralul numit de terminologia actuală *adverbial*. Apoi, exemplele arată faptul că multiplicativ este nu numeralul *înmulţitor*, aşa cum scrie gramaticianul, ci cel *potrivitor*, întrucât *îndoit*, *întreit* sunt numerale multiplicative. Considerăm că erorile consemnate sunt determinate de faptul că numeralul era o parte de vorbire insuficient tratată în literatura de specialitate a vremii, ca dovadă fiind şi faptul că ultimele tipuri de numerale nici nu sunt notate în *Elementa*. De asemenea, efortul de a găsi termeni potriviţi pentru realităţile gramaticale existente se pare că era destul de mare pentru o gramatică modestă aşa cum este cea a lui Radu Tempea.

Asemănările dintre cele două gramatici aparţinând secolului al XVIII-lea sunt evidente şi în ceea ce priveşte categoria verbului. Deşi autorii *Elementei* nu sunt foarte riguroşi în expunere, detaliind mai mult partea practică decât cea teoretică, elementele comune, precum şi cele care fac diferenţa se pot observa cu uşurinţă. Astfel, se poate remarca faptul că Radu Tempea preia o parte din terminologia folosită pentru desemnarea categoriilor gramaticale ale verbului (*prezéns [95/ 58v]; imperféctum [95/ 58v]; preterítum pluscamperféctum [95/ 58v]*), însă intervine într-un mod diferit de Micu/ Şincai în organizarea timpurilor verbale. De pildă, *timpul trecut* sau *cel ce au fost* (*témpus pérfectum*) include două tipuri: *preterítum perféctum compozítum* (la Micu *praeteritum perfectum*) şi *preterítum perféctum símplex* (la Micu *prateritum absolutum*).

Este important de subliniat faptul că în notarea termenilor neologici preluaţi din *Elementa*, Tempea face unele concesii modului de pronunţare, dovedind un etimologism temperat. Exemple se regăsesc atât în terminologia verbului, cât şi a celorlalte părţi de vorbire: *praeteritum* (Micu)-*preterítum* (Tempea), *plusquamperfectum* (Micu)-*pluscvampérfectum* (Tempea), *praepositionibus* (Micu)-*prepoziţionibus* (Tempea).

Spre deosebire de Samuil Micu şi de Gh. Şincai, Radu Tempea include printre părţile de vorbire şi participiul. Gramaticianul recunoaşte faptul că această încadrare este determinată mai mult de nevoia expresă de apropiere a limbii noastre de cea latină, decât de respectarea morfologiei limbii române: „Partiţípiile nu ar trebui să fie parte a vorbii sau să se ţie, dar fiindcă s-au obicinuit şi la limba latinească a să număra între părţile acestea şi mai vîrtos căce nu face nici o *[150/ 85v]* sminteală, pentru mai bună rînduială a părţilor de căpetenie s-au pus aicea în rînd." Participiul este considerat, în *Gramatica* din 1797, un *nomén adiectívum* care provine din verb şi care se comportă ca un *nume mutarnic* (adjectiv).

Şi modul de structurare, precum şi terminologia adverbului arată înrudirea dintre cele două lucrări de gramatică. Astfel, se poate lesne observa faptul că Tempea preia din *Elementa* nu numai modul în care organizează teoria referitoare la specificul adverbului (definirea părţii de vorbire, care îi este proprie, clasificarea adverbelor în *din fírea sa* şi cele *trăgătoare*, apoi exemplificarea pe baza criteriului semantic). De asemenea, sunt preluaţi şi unii termeni neologici (*primitíva*, *derivatíva*, *advérbia ordínis*, *interogándi*, *dubitándi*). Terminologia şi modul de abordare teoretică sunt asemănătoare şi în privinţa prepoziţiei. *Prepoziţionibus* (termen comun amândurora) sunt analizate şi clasificate în funcţie de regimul cazual al acestora.

Demn de consemnat este faptul că Radu Tempea oferă o prezentare teoretică mult mai detaliată decât predecesorii săi în ceea ce priveşte conjuncţia şi interjecţia. Dacă în *Elementa* aceste părţi de vorbire sunt numai exemplificate, în lucrarea lui Tempea ele cunosc o justă clasificare şi o terminologie neologică. Termeni precum *copulatív*, *disiunctív*, *adversatíve* şi *causáles* sunt utilizaţi pentru a desemna tipurile de conjuncţie. Nu la fel de justă este şi încadrarea conjuncţiilor în tipurile menţionate, întrucât gramaticianul oferă exemple şi de prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale pe care le consideră tipuri de conjuncţie. De o clasificare mai amplă se bucură, în lucrarea sibianului Tempea şi clasa interjecţiilor. Distincţiile terminologice au la bază criteriul semantic (*interjécţii ale rugării şi ale îndemnării*, *minunătoare*, *văierătoare* şi *mulţămitoare*).

Şi în domeniul sintaxei influenţa *Elementelor* asupra *Gramaticii* din 1797 este evidentă. Deşi sintaxa ocupă un o parte redusă în economia celor două lucrări, urmare a necunoaşterii suficiente a unităţilor sintactice, comparaţia surprinde elementele comune. În cele două scrieri, asemenea vechilor lucrări de gramatică românească, analiza sintactică este organizată în jurul părţilor de vorbire, referiri la tipurile de propoziţie şi la raporturile sintactice fiind absente. De aceea, subcapitolele sunt intitulate *Sintaxa artícolelor*, *Sintaxa numelor* etc. Ca şi în domeniul morfologiei, aspectele comune ţin nu numai de teorie, ci şi de exemplele folosite pentru a ilustra conţinutul teoretic. Situaţiile de acest gen sunt numeroase:

„Noi, daco-romanii, ne folosim de articolul nehotărît: *întîi* în toate acele împrejurări în care italienii întrebuinţează articolul nehotărît *uno*, germanii *ein*, ungurii *egy*; de ex. : dă-mi o carte (...); am văzut un domn mare (...).

Al doilea. Cînd ridicăm sau coborîm pe cineva foarte mult: cînd prin cuvînt mai mult indicăm, decît spunem; de ex. Au murit un Cesar şi tu nu [v]ei muri? (...) Un varvar să zică aceasta unui roman?" (*Elementa*, ediţia din 1980, p. 71)

„Artículul nehotărîtoriu să pune:

(a). Cînd nu arăt nici hotărăsc lucru de care vorbesc, ci numai îl însemnează preste tot, ădecă *Am văzut [163/ 91v] un domn mare.*; *Am un prieten credincios.*; *Dă-mi o carte.*

(b). Cînd înălţăm pre cineva sau defăimăm sau cînd vrem să însemnăm mai mult decît zicem, ădecă *S-au smerit un împărat şi tu nu te vei smeri.*; *Un barbăr să zică acestea unui român.*; *O roagă să se ţie aşa mare."* (*Gramatica* din 1797, *[162/ 91r]-[163/ 91r]*)

In ceea ce priveşte termenilor folosiţi, se remarcă preponderenţa neologismelor în lucrarea din 1780. Micu şi Şincai stăpânesc mult mai bine conceptele, utilizând termeni precum: *ablativul instrumentului* (p. 73), *agent* (p. 73), *nominativ exprimat* şi *neexprimat* (p. 77).

Comparaţia realizată între cele două lucrări de gramatică, prin care am urmărit aspecte legate de contextul în care au apărut, structura lor, terminologia, organizarea aparatului teoretic şi exemplele practice, pune în evidenţă faptul că *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* constituie principala influenţă asupra *Gramaticii* lui Radu Tempea. Acest fapt a fost amendat în literatura de specialitate care s-a ocupat de lucrarea lui Tempea, unde s-a insistat nu numai asupra neajunsurilor pe care le-a determinat folosirea grafiei chirilice, ci mai ales asupra terminologiei întrebuinţate de către gramatician. Cu toate aceste lipsuri şi stângăcii, *Gramatica românească* a lui Radu Tempea câştigă printr-o mult mai riguroasă organizare a materialului, adesea prin distincţii mai detaliate şi mai potrivit realizate. S-a arătat, de asemenea, faptul că scrierea în discuţie foloseşte o terminologie greoaie, cauzată de abundenţa calcurilor lingvistice, însă trebuie evidenţiat faptul că Tempea oferă pentru majoritatea termenilor calchiaţi echivalente neologice care uşurează înţelegerea textului. De aceea, lucrarea în sine are meritul de a fi analizat faptele de limbă şi de a fi pus în circulaţie terminologia gramaticală specifică sfârşitului de secol XVIII.

modul de constituire a

Note.

1. Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească, în „Limbă şi literatură", anul II* (1956), p. 163.
2. Idem.
3. Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1980.
4. Idem, p. XII.
5. Pentru detalii asupra importanţei *Elementei* vezi Ştefan Munteanu şi Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978.
6. Iorgu Iordan, op. cit., p.165.
7. Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 117.

Bibliografie:

Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, în „Limbă şi literatură", anul II (1956) (Iorgu Iordan, *A short history of the main Romanian grammar-books*, in „Language and Literature", 1956)

Radu Tempea, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797 (Radu Tempea, *Romanian Grammar*, Sibiu, 1797)

Samuil Micu, Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980 (Samuil Micu, Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, edition established by Mircea Zdrenghea, Dacia Publishing House, Cluj-Napoca, 1980).

Ştefan Munteanu şi Vasile Târa, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978 (Ştefan Munteanu, Vasile Târa, *The history of Romanian literary language. General view*, Didactic and Pedagogic Publishing House, Bucureşti, 1978).

Cercetările au fost finanţate din Fondul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342].